

*Степовик Дмитро
д-р мистецтвозн., проф.,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА НА ТЛІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТЕМАТИКИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається християнська тематика у малярстві та графіці Тараса Шевченка та місце в ній серії сепій на євангельський сюжет про сина, який змарнував батьківський спадок, але повернувся до батькового дому і батько простив йому його гріхи – "Притча про блудного сина".

***Ключові слова:** християнська тематика; Біблія; притча; образ; сепія; малюнок.*

Назва цієї статті може налаштувати читача на думку, що досліджуватиметься лише серія Шевченкових сепій з восьми аркушів "Притча про блудного сина", створена в 1856–1857 роках, тобто під кінець його заслання. Справді, ця серія буде тут представлена й проаналізована – у порівнянні з відомою євангельською притчею (Євангеліє від святого Луки, 15:11–32). Але маємо й ширшу мету – не обмежитися цією притчею, а показати, ствердити, довести наслідування Шевченком Христа і його незламну віру в Бога на прикладі інших творів з його доробку в малярстві, графіці та скульптурі.

Шевченко не раз у відчаї пред'являв претензії Спасителеві за страшні діла, що кояться на землі (що царі були давно і є тепер одні одних гірші, що хороші люди живуть найгірше, мучаться і так далі). Дмитро Чижевський, враховуючи це, писав, що таке стається з кожним мислителем, який стоїть на позиціях релігійного антропологізму й антропоцентризму. "Шевченкові, – вважав Чижевський, – з погляду його послідовного та радикального антропоцентризму здається, що людина стоїть і над історичним процесом, і над культурними формами і формаціями. Але він сам міг дійти до свого уявлення про цю абсолютну цінність, про людину, – лише через свій власний, – в значенні філософському обмежений – суб'єктивний досвід: творив свій ідеальний образ релігії з обмеженої суб'єктивної антропоцентричної перспективи. Проте, треба визнати, що вказану однобічність поглядів Шевченка на релігійні проблеми значно зм'яксували його любов до рідного краю та свого народу – любов, завдяки якій він міг побачити вічний зміст в історично- та культурно-обмеженому явищі живої віри українського народу" [9, с. 344–345].

Звичайно, кожен може вишукувати в християнстві Шевченка ті хиби, які йому здаються найістотнішими. Але великою є чеснота людини, якщо вона сама визнає свої провини, вільні чи невольні, як це зробив Шевченко в листі до Анастасії Толстої у Петербург від 9 січня 1857 року. З його слів можна робити висновок і про те, як Шевченко сповідався, відвідуючи храми: "Тепер і лише тепер я повністю увірував у слово: "Любя, наказую ви" – "Люблячи, караю вас". Тепер тільки молюся я і дякую Йому за безкінечну любов до мене, за послане випробування. Воно очистило, зцілило моє бідне хворе серце. Воно усунуло призму від моїх очей, крізь яку я дивився на людей і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і тих, хто нас ненавидить. А цього не навчить жодна школа, крім важкої школи випробування та тривалої бесіди із самим собою. Я тепер відчуваю себе якщо і недосконалим, то принаймні бездоганним християнином. Наче золото з вогню, наче немовлятко з купелі, я виходжу тепер з похмурого чистилища, щоб почати новий, благородніший шлях життя. І це я називаю істинним, справжнім щастям – щастям, яке Шатобріанам і в сні не бачилося" [10, с. 118].

Образи Біблії були знайомі Тарасові Шевченку з дитинства. Ще перед вступом до Академії в Петербурзі він брав участь як підмайстер у здійсненні настінних церковних розписів. Бувши студентом, він постійно малював, рисував щось з біблійних сюжетів, бо це входило в програму навчання, цього вимагав Тарасів учитель Брюллов. Збереглися лише окремі малюнки того часу, бо всі студійні роботи залишалися в Академії і доля їх невідома. Але те, що вдалося розшукати дослідникам, наприклад, рисунок "Звільнення ангелом апостола Петра з темниці" (близько 1833 року), чи сепія 1839 року "Мойсей видобуває воду зі скелі", свідчить про глибоке розуміння юним Шевченком духовного змісту подібних сцен, не кажучи вже про рано виявлену майстерність в рисунку, композиції, кольорі, ритміці тощо.

Серед студентських малюнків Шевченка на тему смерті відомих особистостей – Лукреції, Вірґінії, князя Олега, Сократа – звертає на себе увагу твір "Смерть Богдана Хмельницького". 23-річний Тарас уміло будує внутрішній вигляд просторого будинку, в якому перебувають, разом із тяжкохворим гетьманом, майже двадцять персонажів. Зі знанням справи змалював Тарас Шевченко ікону на стіні з трьома святими, хреста і напрестольну Євангелію на столі, сидячу біля столу постать митрополита в білому клобуці, який, напевно, щойно висповідав помираючого Богдана (тоді митрополитом Київським був Сильвестр Косів). Усі церковні атрибути змальовані так, що за ними бачимо виконавця, який відвідує храм, знає місце і вигляд кожної речі, її значення в церковному служінні.

Численні Шевченкові пейзажі з виглядом церков справді наче пронизані сонячним промінням. Успенський собор у Полтаві (біля будинку Івана Котляревського), католицька базиліка святого Олександра в Києві, Микільський ротондовий храм на Аскольдовій могилі, Богданова церква в Суботіві, Седнівська церква на Чернігівщині й особливо види Почаївської лаври з різних боків, а також внутрішній вигляд Успенського собору Почаївської лаври, – ці та численні інші храми Шевченко наповнював світлом, яке бринить золотавими відтінками. Храми Божі під пензлем Тараса неначе купаються в якомусь ніжно-теплому, ніби фаворському промінні. Як треба любити цю архітектуру, щоб вишукати барви для такої прекрасної презентації усіх її деталей!

Прибувши в те чи інше село або місто, Тарас Шевченко одразу шукав зустрічі зі священиком. Розпитував про історію церкви, старовинні сакральні речі в церкві, приглядався до ікон, а коли траплялися старі й пошкодженні часом ікони, підмальовував або й реставрував їх. Ця сторона благодійництва Шевченка під час його археографічних подорожей ще маловивчена, бо сам Тарас не вів тоді щоденника, а місцеві люди також не здогадувалися записати в реєстрових книгах про те добро, що зробив тут майбутній геній української літератури й мистецтва. Добродійницька поведінка Тараса Шевченка під час цих мандрівок Україною – це поведінка правдивого, чеснотливого християнина, сповненого любов'ю до людей, до їхньої та своєї праці.

Християнська тематика і на засланні перебувала у нього на першому місці. Ось лише назви рисунків та малюнків на духовні теми періоду заслання: "Господь Ісус Христос у терновому вінку", "Моління Господа Ісуса Христа про чашу", "Воскресіння Христове", "Благословіння Господом Ісусом Христом дітей", "Пророк Іван Хреститель", "Апостол Петро", "Самарянка", "Святий Севастян", "Молитва за померлих".

Захопившись після повернення із заслання гравюрою, Шевченко створює в Петербурзі 1858 року, за сюжетом іспанця Бартоломео Мурільйо, один із своїх найкращих офортів – "Свята Родина". Обручник Діви Марії Йосип тримає на руках маленького Ісуса, Пресвята Богородиця сидить і, відірвавшись від праці (біля неї тканина в кошику – мабуть, вона щось шила), простягає руки до свого Дитяти, Ісус також тягнеться обома рученятами до матері. Зовні сцена начебто побутова, звичайна, але Шевченко низкою тонких вишуканих деталей надає їй глибокого духовного змісту. Навіть відсутність німбів над головами Христа, Марії та Йосипа не позбавляє гравюру чуття сакральності; вона – в досконалій любові Пречистої Матері і Боголюдини Христа, які взаємно її випромінюють.

Усю силу свого таланту виявив Шевченко у своїй серії малюнків-сепій "Притча про блудного сина", виконаній наприкінці перебування, як він сам сказав, у "незамкненій тюрмі", тобто на засланні, в 1856–1857 роках. Господь Ісус Христос повчав досить часто апостолів та Своїх учнів притчами. Чим же характерна притча про блудного сина? Чому саме вона привабила Шевченка й спонукала до творення алегоричної серії творів, а не, скажімо, до одного малюнка: як син-гульвіса повертається до батька? Чому Тарас Шевченко з таким емоційним піднесенням писав про свій задум знайомим? Яке духовне значення цієї притчі, хоч зовні вона виглядає, як доволі типова життєва, побутова колізія, що може статися в родинах багатьох народів? Які духовні, християнські струни зачепила в серці Тараса, що він присвятив їй найкращі якості свого художницького таланту?

Усе стає на свої місця у відповідях на ці риторичні запитання, якщо ми звернемося до тексту притчі, яку розповів Господь Ісус Христос юдейським фарисеям та книжникам, що нарікали на Нього, ніби Він приймає грішників та з ними їсть.

Для Шевченка найближчою є євангельська версія, взята з тексту євангеліста Луки, але перелицьована, як це він робив і в поетичних "подражаніях" біблійним текстам, – на свій час, на мораль тих московитів, із якими постійно зустрічався в Петербурзі, а особливо там, в Азії, де вони освоювали загарбання чужих країв. Спонукою для Тараса розпочати цю серію були, мабуть, слова Христа з притчі: "Подався до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно". На цих пропавших людей Тарас Шевченко надивився саме у тому далекому краю. Вони ж і навели його на думку ввести їх у контекст притчі про блудного сина – як типову поведінку "російської людности" з її "моторошними картинами". Що цю темну сторону життя блудних синів мав у задумі Тарас, він сповіщав Броніславу Залеському в листі від 8 листопада 1856 року: "Нещодавно мені спало на думку явитив в особах євангельську притчу про блудного сина в натурі та звичаях сучасної російської людності. Ідея сама по собі глибоко повчальна, але які моторошні картини витворив я в своїй уяві на оцю справді моральну тему. Картини до найменших подробиць готові (звісно, в уяві), і дай мені нині щонайменшу спромогу, я закоستنів би над роботою. Я майже задоволений, що тепер не маю можливости розпочати працю. Ідея ще не визріла, легко міг би наробити помилок; а за зиму обдумаю, виплекаю, виношу, неначе мати в своєму лоні, цю безкінечно розмаїту тему, а навесні, помолившись Богові, візьмуся за виконання, хоча б і в будці собачій. Коли Бог дасть виповнити мою гадку, то на цю тему вийде досить-таки великий альбом, і якби хоча

б колись мені пощастило видати його літографією, то я був би щасливим по-неземному. Але, боронь Боже, невдачі, я тоді помру: ідея надто суцільно зрослася з моєю душею" [10, с. 114].

Радянське шевченкознавство не могло або не хотіло розкрити християнську ідею серії. Навпаки, як стверджено в 2-му томі "Шевченківського словника", там ніби "всі вісім малюнків цієї серії за ідеєю не мають нічого спільного з Євангелією" [1, с. 142–143]; а в інших джерелах або зовсім не згадано цю серію [3], або вона тлумачиться в дусі вульгарного соціологізму, класового підходу, соціалістичного реалізму й інших нісенітниць [4, с. 55–60]. За інерцією, суто соціальні передумови, без зв'язку євангельським першоджерелом, бачать українські мистецтвознавці у "Притчі про блудного сина" і тепер [6]. Виняток становить книга Володимира Яцюка "Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації" (2003), в якій серії дано розгорнуту й ретельну характеристику, і де згадано про зв'язок творів, прямий та опосередкований, зі Святим Письмом [12].

Шевченко зробив свою притчу "навиворіт стосовно притчі євангельської", перелицював її, як Іван Котляревський перелицював Вергілієву "Енеїду": суто бароковий засіб, який перекочував із бароко в романтизм. Якщо у Євангелії від Луки наголос зроблено на тому, що батько дає спадщину, потім привітно зустрічає блудника, слухає його каяття, готує йому банкет, дорікає старшому синові за його гнів на молодшого брата, – то Шевченко "вивертає" все навпаки: як занурювався у гріх той, хто покинув батьківську домівку; як він деградував, стаючи гіршим од свині. До речі, свиня присутня в деяких селіях Шевченкової притчі; отже, це і є зв'язок з первообразом – на аркушах "Програвся в карти", "У хліві". На свій лад інтерпретує Тарас Шевченко слова з євангельської притчі: "А як він усе прожив, настав голод великий у тім краї, – і він став бідувати". Хіба не жахливий духовний голод був в імперії, а надто в тих казармах на засланні, що його спостерігав Тарас? От і образ напівголого блудного сина, який пропив, програв у карти останню сорочку, є чудовою актуалізованою ілюстрацією духовного голодування і матеріального бідкування фальшивого царського "общества благоденствія".

Євангельська притча каже, що батько наказав зодягти свого розкаяного сина "в найкращу одежу, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги". Шевченко і тут вдається до перелицювання стосовно свого блудника: як блазень, як блюзнір, напівголий молодник нап'ялює на себе то парадного білого капелюха ("Програвся в карти"), то десь украдену офіцерську шапку ("У шинку"), то жіночого капелюха ("У хліві"), або картуза ("У в'язниці"). Усе це пародійне прикриття голови невластивими для персонажа і

для ситуацій, в яких він знаходиться, головними уборами – це суто барокова метафора, трактування "навиворіт" того зодягання, яке описане в євангельській притчі.

Шевченко не розкрив, що він хотів зобразити ще на чотирьох сеп'ях, аби вся притча виглядала завершеною і мала намічені 12 сюжетів. Чи не нові, ще жакливіші, пригоди блудного сина? А може, повернення до батька, як це є у євангельській притчі? І тут насторожує Шевченків запис у його щоденнику від 26 червня 1857 року, що і майбутньому глядачеві його серії, і йому самому "необхідна тепер не суздальська лубочна притча про блудного сина, а благородна, вишукана і прицільна сатира. Я вважав би себе найщасливішою у світі людиною, якби мені вдався так щиро, чистосердечно задуманий мій несвідомий негідник, мій блудний син... А задля цього потрібно старанно попрацювати, і з людьми тямущими порадитися" [11, с. 28].

Отже, Шевченко не хотів повторювати солоденьких і макетоподібних російських ікон псевдовізантійського стилю ("суздальської лубочної притчі") на сюжет притчі про блудного сина. У Шевченка нема ненависті до цього грішника, розпусника, п'яниці, злодія, блюзніра-грабіжника могил. Як і батько в євангельській притчі, Тарас говорить про свого персонажа з жалем і співчуттям: мій несвідомий негідник, мій блудний син, чистосердечно задуманий і т.д. То до якого ж батька повертатися? До царя Миколи I? До царя Олександра II? До обер-прокурора "Святейшого Синоду"? Ні, це не батьки. Вони не простять, каятись перед ними марно.

Тому, твердять інтерпретатори й коментатори цієї Шевченкової притчі, фіналу Тарас не показав і до притчі більше не повертався, коли вийшов на волю. Вона лишилася незавершена. Чи це так? Ні, не так. Ми всі разом неправильно "прочитали" заключний твір серії – "прочитали" з назвою "Серед розбійників". Мовляв, блудний син завершив свої "подвиги" убивством юнака з метою пограбування. А в того нічого не було, крім золотого хрестика на грудях. Убивця його зняв і показує при виході з печери п'яній оргії розбишак. А потім були сцени покарання: прикування ланцюгом у в'язниці, засунення до рота колодки, щоб не кричав, побиття його голого тіла канчуками-шпіцрутенами. Але аркуш "Серед розбійників" треба трактувати перелицьовано: розбійник знайшов у малому хрестикі своє спасіння. Він показує розбишкам не шматочок золота, відібраного в іншої людини разом з її життям. Ні, це повернення до Бога! Це акт жалю, покаяння. Це те, що зробив розсудливий розбійник, визнавши на голгофському хресті свою провину, а у помираючому Ісусі Христі – Бога. І за це був прощений: "Поправді кажу тобі: ти будеш сьогодні зо Мною в раю!" (Євангелія від святого Луки, 23:43). Отже, усталена

назва цього Шевченкового малюнка – "Серед розбійників" – неправильна. Правильною є назва "Повернення до Отця". Повернення через злочини, жертви, убивства, але зі знайденням свого Спасителя через каяття.

У дослідженнях писалося й пишеться тепер (і ще буде писатися!), що Шевченко багато чого не викінчив, що низка задумів лишилася нездійсненою. Дивлячись, з якого боку до цього підійти. Якби прожив, скажімо, до 1900 року або й далі (міг би, бо ж дідусь його помер далеко за столітній вік), Україна мала б іншого Шевченка. Усім нам сьогодні ясно, що віку йому вкоротив московський тоталітарний, самодержавний режим, конкретніше – заслання до Середньої Азії, в розквіті духовних і фізичних сил. Але якби не було арешту, допитів, заслання, казарм, знайомства віч-на-віч з морально деградованою російською солдатнею (скажемо так: тогочасною дідівщиною), – хіба б Україна мала такого Шевченка, якого має насправді? Напевно, ні. Плани Божі незбагненні й незреченні – як щодо Всесвіту, так і до кожної людини, до всього сущого. В такому сенсі й в такому світлі Шевченко з його 47-ма прожитими роками є цілковито завершеним творчим феноменом, до того ж таким значним і величним, що досягти його можуть незліченні покоління і тепер, і в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький П. Притча про блудного сина / П. Білецький // Шевченківський словник. – Том 2. – К., 1977. – С. 142–143.
2. *Евангелие от Луки* // Толковая Библия. Том 3. – Стокгольм, Швеція, 1987.
3. Затенацький Я. Тарас Шевченко / Я. Затенацький // Історія українського мистецтва. – Том 4. Книга 1. – К., 1969. – С. 148–171.
4. Зинґер Е. Притча о блудном сыне Т. Г. Шевченко / Е. Зинґер // Искусство. – Ч. 2. – Москва, 1956. – С. 55–60.
5. *Иллюстрирование полная популярная библейская Энциклопедия*. – М., 1891.
6. *Історія українського мистецтва*. – Том 4. – К., 2006.
7. *Коментарі* // ПЗТШ. – Том 7. – С. 466–489.
8. Степовик Д. Віднайдені твори мистецької класики / Д. Степовик // Образотворче мистецтво. – Ч. 4. – К., 1992. – С. 3–5.
9. Чижевський Д. Шевченко й релігія / Д. Чижевський // Повне зібрання творів Тараса Шевченка. – Том 9. – Чикаґо, Іллінойс, США, 1960. – С. 344–345.
10. *Шевченко Т. Листи* / Т. Шевченко // Повне зібрання творів Тараса Шевченка. – Том 6. – К., 2003.
11. *Шевченко Т. Щоденник* / Т. Шевченко // Повне зібрання творів Тараса Шевченка. – Том 5. – К., 2003.
12. Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації / В. Яцюк. – К., 2003.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.16

Степовик Д.

ПРИТЧА О БЛУДНОМ СЫНЕ НА ФОНЕ ХРИСТИАНСКОЙ ТЕМАТИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье рассматривается христианская тематика в произведениях живописи и графики Тараса Шевченко и место в ней серии сепий на евангельский сюжет о сыне, который растратил отцовское наследие, но вернулся в родной дом и отец простил ему его грехи – "Притча о блудном сыне".

Ключевые слова: христианская тематика; Библия; притча; образ; сепия; рисунок.

Stepovyk D.

THE PARABLE ABOUT PRODIGAL SON ON THE BLACKGROUND OF CHRISTIAN THEME IN THE TARAS SHEVCHENKO'S WORKS

In the article explores the Christian theme in the painting's and drawing's works of Taras Shevchenko and place there the series of sepies on Gospel's topic about son, which spendes of fathers heritage but returned to fathers house and father forgived his sins – "The parable about prodigal son".

Key words: Christian theme; Bible; parable; image; sepies; drawing.